

Armoede onder zelfstandige ondernemers in België: een miskende en aparte realiteit

door J. LAMBRECHT en E. BEENS *

Johan Lambrecht
EHSAL-KUBrussel, Studiecentrum voor
Ondernemerschap (SVO), Brussel

Ellen Beens
EHSAL-KUBrussel, Studiecentrum voor
Ondernemerschap (SVO), Brussel

ABSTRACT

Dit artikel bestudeert armoede onder zelfstandige ondernemers in België via een kwantitatieve en kwalitatieve aanpak. Uit het onderzoek blijkt dat armoede onder hen iets apart is. Ongeveer een derde van de zelfstandigen bevindt zich onder de armoedegrens van de volledige Belgische bevolking. Het is niet mogelijk om een precies profiel te tekenen van de zelfstandige ondernemers in armoede. Er zijn verschillende oorzaken die leiden tot armoede onder zelfstandige ondernemers, waardoor armoede er een meervoudig probleem vormt. We eindigen met concrete beleidsaanbevelingen, omdat er vooralsnog geen geïnstitutionaliseerde ondersteuning voor zelfstandige ondernemers in nood bestaat.

* De auteurs danken Cera Foundation voor de financiële ondersteuning van het onderzoek en een anonieme referee voor de suggesties en opmerkingen

I. INLEIDING

Wanneer de wetenschappelijke wereld aandacht besteedt aan zelfstandig ondernemerschap, heeft ze vooral oog voor de economische aspecten ervan. Het sociale gelaat van ondernemerschap wordt veel minder belicht. Over armoede in het algemeen bestaat er dan weer veel literatuur, maar er is nauwelijks onderzoeksmateriaal beschikbaar over armoede onder zelfstandige ondernemers. Bovendien wordt zelfstandig ondernemerschap veeleer als een route aangezien om uit de armoede te ontsnappen, zoals blijkt uit de titel '*La culture entrepreneuriale, un antidote à la pauvreté*' van een recent boek (Fortin, 2002). De laatste jaren duiken er schoorvoetend publicaties en cijfers op, die aantonen dat armoede onder (ex-)zelfstandige ondernemers geen fictie is. Desalniettemin vormen zelfstandige ondernemers in armoede een miskende probleemgroep. Vanuit wetenschappelijk, maatschappelijk en beleidsoogpunt is er dus duidelijk nood aan een wetenschappelijk onderzoek over (ex-)zelfstandige ondernemers in armoede. Met dit artikel willen we die lacune aanvullen.

We beantwoorden zes onderzoeksvragen:

- Is armoede onder zelfstandige ondernemers iets aparts?
- Hoeveel zelfstandige ondernemers kennen armoede en hoelang?
- Wie zijn de zelfstandige ondernemers in armoede?
- Hoe geraken de zelfstandige ondernemers in armoede?
- Hoe overleven en beleven de zelfstandige ondernemers de armoede?
- Hoe kan armoede onder zelfstandige ondernemers worden voorkomen en bestreden?

Doordat literatuur over armoede onder zelfstandige ondernemers heel schaars is, kunnen we niet openen met een theoretisch kader op basis van de literatuurstudie. Relevante publicaties over armoede in het algemeen en over zelfstandig ondernemerschap worden geïntegreerd in onze bevindingen. De zes onderzoeksvragen delen het artikel in. Eerst lichten we nog de methodologie en werkprocedures toe.

II. METHODOLOGIE EN WERKPROCEDURES

Armoede is een meervoudig begrip (Dierickx, 2001; Brumagne, Dewulf, Rasking, Vandaele en Van de Looverbosch, 2002). In een onderzoek over armoede onder zelfstandige ondernemers dient men daarmee rekening te houden. Het onderzoek bevat dan ook een kwantitatief en kwalitatief gedeelte, die complementair zijn. Na uitleg over het kwantitatieve en kwalitatieve luik geven we aan hoe de betrouwbaarheid en geldigheid van het onderzoek worden gegarandeerd.

A. Kwantitatief luik

Om de armoede cijfermatig in kaart te brengen, analyseerden we de netto-bedrijfsinkomens van alle zelfstandigen in hoofdberoep in België voor de periode 1995-2000, zoals gekend door het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (RSVZ is een overheidsinstelling die instaat voor de optimale toepassing van het socialezekerheidsstelsel van de zelfstandigen). Om de betrouwbaarheid van de resultaten op basis van de RSVZ-gegevens te garanderen, werden de data onderzocht alvorens statistische analyses uit te voeren. Mogelijke onnauwkeurigheden, inconsistenties en onvolledigheden konden op die manier worden opgespoord.

Het netto-bedrijfsinkomen is gelijk aan de bruto-bedrijfsinkomsten verminderd met de bedrijfsuitgaven en met eventuele bedrijfsverliezen. Zelfstandige duidt het sociaal statuut van een individu aan. Uit de gegevens van het RSVZ kan niet worden afgeleid welke zelfstandige 'zelfstandige ondernemer' is. Met zelfstandige ondernemer bedoelen we iemand die zijn eigen onderneming leidt. De inkomens van diegenen met een zelfstandigenstatuut die niet hun eigen bedrijf leiden (bijvoorbeeld de bestuurders van een financiële instelling), bevinden zich dus eveneens in de RSVZ-databank. We 'beperken' ons in de analyse tot de zelfstandigen in hoofdberoep, de zelfstandigen in hoofdberoep volgens het zogeheten artikel 12 (aansluiting van echtgenoot op naam van echtgenote), de vrijwillige aansluiting meewerkende echtgeno(o)t(e) en de zelfstandigen in hoofdberoep na het bereiken van de normale pensioenleeftijd (zelfstandigen die hun zelfstandige activiteit verder uitoefenen na het bereiken van de pensioenleeftijd en dus geen pensioen ontvangen). Zelfstandigen in bijberoep of zelfstandigen in hoofdberoep gelijkgesteld aan bijberoep zijn niet opgenomen, aangezien zij de resultaten kunnen vertekenen vanwege hun lagere inkomen uit de zelfstandige activiteit. Naast het inkomen gebruiken we uit de RSVZ-databank: geslacht, sector, nationaliteit, leeftijdsklassen, regio's en aantal jaren inkomen uit de zelfstandige hoofdactiviteit. We gaan na of de inkomens verschillen volgens die kenmerken. Wanneer onze data van een steekproef afkomstig waren, dan hadden we de impact van de kenmerken geschat op basis van technieken zoals 'logit analysis for ordered categories' (cumulative logit model) en 'multinomial logit analysis'. We werken evenwel niet met data van een steekproef, maar met data van de volledige populatie. Er kunnen en moeten dus geen vergelijkingen worden geschat, waarmee we nagaan of de resultaten veralgemeningen naar de populatie toelaten. Uit de geschatte coëfficiënten met de vermelde technieken moeten trouwens probabiliteiten worden berekend. De geschatte coëfficiënten kunnen immers misleidend zijn (zie Allison, 1999). Vaak 'beperkt' men zich evenwel in onderzoek tot de schatting en interpretatie van de geschatte coëfficiënten. In plaats van de probabiliteiten kunnen wij de werkelijke percentages in kruistabellen tonen, doordat we over de volledige populatie beschikken. Ook

in het geval van het afleiden van probabiliteiten is het zeer gebruikelijk die in kruistabellen weer te geven.

We zijn ons bewust van mogelijke kritische kanttekeningen bij het gebruik van het aangegeven netto-bedrijfsinkomen als armoedemaatstaf. Rond het inkomen van zelfstandigen hangt een zweem van verdachtmaking. Sommigen menen dat het werkelijke inkomen van de zelfstandige hoger ligt dan hetgeen hij aangeeft aan de fiscus (zwartwerk). Toch kan die kanttekening ook voor andere bevolkingscategorieën (werknemers en werklozen) worden gemaakt. Bovendien kan de situatie van de actieve zelfstandige nog schrijnender zijn dan uit zijn inkomen blijkt. Bij een te laag inkomen moet hij zijn persoonlijke vermogen aanspreken om te overleven. Volgens Holm (2000) moet het inkomen van een zelfstandige ondernemer zelfs 50 % hoger liggen dan het inkomen van een loontrekkende, om de kans op faillissement en de inkomstenbelastingen te dekken. Ten slotte zijn er praktische en inhoudelijke motieven om het inkomen als armoedemaatstaf te hanteren. Vanuit praktisch oogpunt laat het inkomen toe om armoedegrenzen af te bakenen. Een gezin wordt dan als arm of bestaansonzeker beschouwd wanneer het inkomen onder die grens tuimelt. Inhoudelijk zijn voldoende economische middelen (inkomen) een belangrijke voorwaarde om een zekere mate van welvaart en sociale deelneming te bereiken. Cijfers zenden de eerste signalen uit dat het niet goed gaat met de zelfstandige ondernemer en zijn zaak.

Tabel I bundelt een aantal beschrijvende statistieken van de jaarinkomens van de zelfstandigen voor de periode 1995-2000.

TABEL 1
Beschrijvende statistieken jaarinkomens zelfstandigen, periode 1995-2000
(bedragen uitgedrukt in euro)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Totale aantal zelfstandigen	446 685	451 707	454 699	456 041	454 226	447 870
Gemiddeld jaarinkomen	19 159,49	19 607,16	20 331,10	21 195,25	22 088,19	22 612,63
Mediaan jaarinkomen	13 122,44	13 283,60	13 793,94	14 146,19	14 897,80	15 421,41
Percentage negatieve inkomens	1,04	1,13	1,14	1,25	1,35	1,81

Bron: Eigen berekeningen op basis van RSVZ-gegevens.

B. Kwalitatief luik

Om de beleving van armoede onder zelfstandige ondernemers, de ondersteuning, de oorzaken, de problemen en de kenmerken te ontsluiten, voerden we individuele gesprekken met 15 Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's zijn openbare instellingen die de maatschappelijke dienstverlening moeten verzekeren), 4 bevoorrechte getuigen van ondersteunende organisaties en 20 (ex-)zelfstandige ondernemers in armoede.

In de gesprekken met de OCMW's en de bevoorrechte getuigen werden de volgende zes thema's aangekaart:

- Evolutie van het aantal dossiers van zelfstandige ondernemers.
- Persoonskenmerken van de zelfstandige ondernemers in moeilijkheden en eventuele verschillen met niet-zelfstandige armen.
- Voornaamste problemen waarmee zelfstandige ondernemers aankloppen.
- Belangrijkste oorzaken van armoede onder zelfstandige ondernemers.
- Aard van de hulpverlening en problemen tijdens de behandeling van de dossiers.
- Perceptie van de armoedeproblematiek bij zelfstandige ondernemers.

De OCMW's en de ondersteunende organisaties peilden of de zelfstandige ondernemers die zij kenden bereid waren om mee te werken aan het onderzoek. Wanneer de ondernemer zijn fiat gaf, maakten we een afspraak voor een individueel gesprek ter plaatse. Bij de selectie van de zelfstandige ondernemers lieten we ons niet leiden door statistische representativiteit, maar door verscheidenheid (bijvoorbeeld naar sector en aantal jaren aan het hoofd van de eigen zaak). Tijdens het persoonlijke gesprek konden de zelfstandige ondernemers eerst hun verhaal doen. We vergewisten ons er steeds van dat minstens de volgende thema's werden aangesneden:

- Omschrijving en geschiedenis van de zelfstandige activiteit.
- Ondernemings- en persoonskenmerken.
- Motivatie om zelfstandige ondernemer te worden.
- Problemen en totale duur ervan.
- Oorzaken.
- Oplossingen.
- Beleving van de situatie.
- Reacties van de omgeving.

Tabel II geeft de verdeling van de 20 gesproken zelfstandige ondernemers volgens een aantal persoons- en ondernemingskenmerken. Er werden 14 mannen en 6 vrouwen, van verschillende leeftijden, geïnterviewd.

Het gemiddelde aantal jaren van zelfstandig ondernemerschap bij de gesprekspartners bedraagt 14 jaar. Slechts 3 ondernemers zijn (waren) minder dan 5 jaar actief. Zeven geïnterviewden oefen(d)en meer dan 20 jaar een zelfstandig beroep uit. Acht ondernemers leid(d)en tussen 10 en 20 jaar een zelfstandige onderneming. Van 2 zelfstandigen was het aantal jaren van zelfstandige activiteit niet gekend. De geïnterviewde zelfstandige ondernemers bevinden zich in uiteenlopende sectoren. Naar ondernemingsvorm zijn het voornamelijk eenmanszaken. In 9 gevallen gaat (ging) het om een zelf opgestarte zaak. Negen andere zelfstandige ondernemers namen de zaak over van een derde (5) of van familie (4). Bij zelfstandige ondernemers die meerdere zelfstandige activiteiten uitgevoerd hebben, beperken we ons in de tabel tot hun laatste activiteit.

TABEL 2
Verdeling van de 20 gesproken zelfstandige ondernemers
volgens persoons- en ondernemingskenmerken

<i>Huidige situatie:</i>	<i>Aantal</i>	<i>Sector:</i>	<i>Aantal</i>
Nog actief	5	Bouw	1
Zaak stopgezet	15	Diensten	2
Geslacht:		Handel	4
Man	14	Horeca	5+1(°)
Vrouw	6	Industrie	5+1(°)
Leeftijd:		Land- en tuinbouw & visserij	1
Jonger dan 35 jaar	3	Vrije en intellectuele beroepen	1
Tussen 35 en 50 jaar	12	Ondernemingsvorm:	
Tussen 50 en 65 jaar	4	Eenmanszaak	12+1(*)
Ouder dan 65 jaar	1	Bvba	6+1(*)

Gezinssituatie:		Onderaanneming	1
Alleenstaand gescheiden	of	4	Hoe is men zelfstandige geworden:
Alleenstaand gescheiden kinderlast	of met	10	Starten (nieuwe zaak)
Gezin zonder kinderlast		1	Overname (vreemde zaak)
Gezin met kinderlast		5	Opvolging (familiezaak)
			Niet gekend
			2

(°): Zowel in de horeca als in de industrie een zelfstandige zaak

(*): Zowel een eenmanszaak als een bvba

C. Betrouwbaarheid en geldigheid

We garanderen de betrouwbaarheid van de studie op vier manieren:

- Er werd gewerkt met de inkomensgegevens van alle zelfstandigen in hoofdberoep.
- De interviews werden door twee onderzoekers apart afgenomen.
- De onderzoekers maakten gebruik van dezelfde half-gestructureerde vragenlijst.
- De zelfstandige ondernemers deden eerst spontaan hun verhaal.
- Twee onderzoekers voerden onafhankelijk van elkaar de statistische analyses uit.

Een begeleidingscommissie, bestaande uit de opdrachtgevers van het onderzoek en enkele bevoorrechte getuigen, waakte over de geldigheid van het onderzoek.

III. IS ARMOEDE ONDER ZELFSTANDIGE ONDERNEMERS IETS APARTS?

Er zijn vier redenen waarom armoede onder zelfstandige ondernemers iets apart is: miskennis, geen 'klassieke' armoede, eigenheid van het zelfstandig ondernemerschap en gebrekkige ondersteuning.

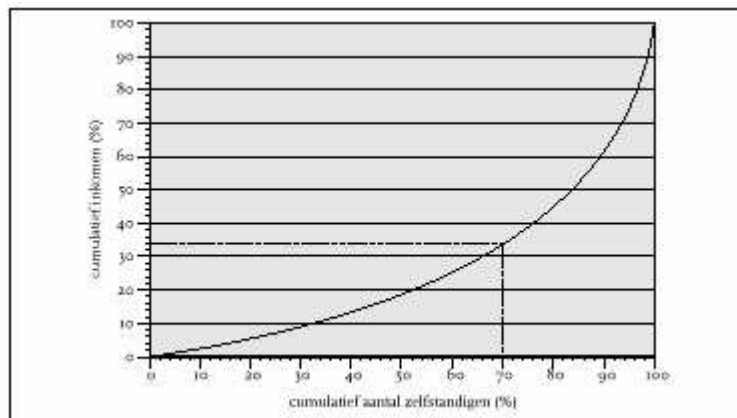
B. Miskening

De miskening van armoede onder zelfstandige ondernemers vloeit voort uit misvattingen van de publieke opinie en uit de geïsoleerdheid van zelfstandige ondernemers in armoede.

Het overheersende beeld bij de publieke opinie is dat van de 'welstellende zelfstandige ondernemer'. De realiteit is evenwel dat de inkomensongelijkheid binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep zeer groot is. We illustreren dat op twee manieren. Ten eerste maakt de Lorenz-curve duidelijk dat 70 % van de zelfstandigen (de minst verdienenden) maar een derde van het totale inkomen van de zelfstandigen in hoofdberoep bezit (zie Figuur 1). Dat wil dus zeggen dat 30 % van de zelfstandigen in hoofdberoep (de meest verdienenden) twee derde van de inkomenstaart in handen heeft. De Gini-coëfficiënt binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep bedraagt 0,5, tegenover 0,3 voor de totale Belgische bevolking (zie Vranken, Geldof, Van Menxel en Van Ouytsel (2001) voor de totale Belgische bevolking). De inkomens van de zelfstandigen in hoofdberoep zijn bijgevolg veel ongelijker verdeeld dan die van de volledige Belgische bevolking.

FIGUUR 1

De Lorenz-curve voor inkomensverdeling bij de zelfstandigen in hoofdberoep (in 2000)

Bron: Eigen berekeningen op basis van RSVZ-gegevens.

De grote inkomensongelijkheid blijkt ook uit het feit dat het jaarinkomen van de hoogste 10 % verdieners meer dan 12 keer hoger ligt dan dat van de laagste 10 % verdieners (45 356 euro tegenover 3 656 euro).

De geïsoleerdheid van de zelfstandige ondernemers in armoede, de tweede reden van de miskening, is een gevolg van het verbergen van de problemen. Ze vatten het falen van hun zaak op als een persoonlijk falen en hebben schroom voor de reacties van hun omgeving. Daardoor sluiten ze zich af van de buitenwereld en sommigen ontvluchten zelfs het dorp of de stad waar hun zaak was gevestigd. De hulpverleners observeren dat armoede arme zelfstandige ondernemers niet samenbrengt. Bij niet-zelfstandige armen is armoede wel een bindmiddel. Zij groeperen zich vaak in organisaties en leven gettoachtig.

B. *Geen 'klassieke' armoede en eigenheid van het zelfstandig ondernemerschap*

Armoede onder zelfstandige ondernemers past niet in het 'klassieke' beeld van generatie- en kansarmoede.

De eigenheid van het zelfstandig ondernemerschap, die tot uiting komt in de innige verstrengeling tussen zaak en privé, is de derde onderscheidende factor. Tegenslagen met het bedrijf zijn persoonlijke verwondingen voor de zelfstandige ondernemer en zijn gezin. Op hun beurt kunnen gezinsproblemen schade berokkenen aan de zelfstandige activiteit. Echtscheiding blijkt dan ook zowel oorzaak als gevolg te zijn van armoede onder zelfstandige ondernemers.

C. *Gebrekkige ondersteuning*

Tot op heden bestaat er geen geïnstitutionaliseerde ondersteuning van zelfstandige ondernemers in armoede. Zij voelen zich dan ook aan hun lot overgelaten. Bovendien zijn er vooralsnog weinig raakvlakken tussen maatschappelijk werk en zelfstandig ondernemerschap. Maatschappelijk werkers van OCMW's, die weliswaar een positieve beoordeling krijgen van de zelfstandige ondernemers in armoede, worstelen met de complexe wetgeving van de zelfstandigen (bijvoorbeeld inzake sociaal statuut) en met de complexiteit van een zelfstandige zaak (bijvoorbeeld doorlichting van de financiële toestand). De OCMW's beschikken niet steeds over gedegen (juridische) kennis, de nodige tijd, voldoende personeel en financiën om zelfstandige ondernemers in moeilijkheden te begrijpen en te helpen. Zo keren verschillende OCMW's niet onmiddellijk een leefloon uit of verlenen ze geen financiële ondersteuning aan nog actieve zelfstandige ondernemers. Nochtans is er geen enkele wettelijke bepaling die de OCMW's verbiedt om nog actieve zelfstandige ondernemers financieel te steunen (Van Noyen, 11.03.2003). Voor de zelfstandige ondernemers zelf is maatschappelijke hulpverlening dan weer onbekend terrein. Begrippen als 'bijstand' en 'steun' roepen bij hen een negatieve bijklank en schaamte op. Zelfstandige ondernemers kloppen dan ook moeilijk en laattijdig aan voor maatschappelijke hulpverlening. Ze

moeten immers de onnatuurlijke stap van onafhankelijkheid (voornaamste drijfveer om zelfstandig ondernemer te worden, zie Bouckaert en Sels (2001)) naar afhankelijkheid zetten. Ten slotte stuiten zelfstandige ondernemers op heel wat weerstand en onbegrip bij sommige belastingontvangers, curatoren en deurwaarders die vanuit hun functie met zelfstandige ondernemers in nood geconfronteerd worden. Hun willekeur, ondoorzichtigheid inzake aan te rekenen kosten en werking, en misbruik van de functie worden gehegeld.

IV. HOEVEEL ZELFSTANDIGE ONDERNEMERS KENNEN ARMOEDE EN HOELANG?

We beantwoorden achtereenvolgens de vragen 'Hoeveel' en 'Hoelang'.

A. *Hoeveel in armoede?*

Vranken, Geldof, Van Menxel en Van Ouytsel (2001) berekenden dat 11 % van de zelfstandigen in België in 1997 volgens de EU-norm (50 % van het gemiddelde equivalente inkomen) in armoede leefde, een stijging met 3,2 procentpunt tegenover 1988. In de huishoudbudgetenquête van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (1998) verklaart ongeveer 20 % van de zelfstandige ondernemers in België het moeilijk tot zeer moeilijk te hebben om met het maandelijkse beschikbare inkomen rond te komen (tegenover 16 % van de arbeiders en 12 % van de bedienden). Een onderzoek in 2000, uitgevoerd in het OCMW van Oostende, leert dat 10 % van alle bestaansminimumtrekkers eenmaal of meermaals zelfstandige is geweest (Dewaele, 2000). Van Hecke en Marx (1999) onderzochten de armoede onder de land- en tuinbouwers in Vlaanderen. Op basis van een door hen zelf vastgelegde inkomensgrens besloten ze dat één op vier landbouwhuishoudens het financieel bijzonder moeilijk heeft. In Nederland toont de Armoedemonitor van het Sociaal en Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau van de Statistiek (2001), dat 16 % van de zelfstandige ondernemers in 1998 financiële moeilijkheden ervoer. Bovendien blijkt de kans op een inkomen onder de armoedegrens bij zelfstandige ondernemers viermaal hoger te liggen dan bij loontrekkenden. Ook het Nederlandse onderzoek maakt duidelijk dat de landbouwsector kwetsbaar is (25 % van de landbouwers heeft een laag inkomen, tegenover 16 % van de totale groep van zelfstandige ondernemers met een laag inkomen).

Volgens onze eigen berekeningen, op basis van de netto-bedrijfsinkomens van de zelfstandigen in hoofdberoep, bevindt ongeveer een vierde van de zelfstandigen in hoofdberoep zich onder de armoedegrens (60 % van het mediaaninkomen) binnen de groep van de zelfstandigen (een maandinkomen na belastingen van 523 euro). Door te werken met 60 % van het mediaaninkomen volgen we de relatieve of statistische methode voor het bepalen van de armoedegrens (Cantillon, Deleeck en Van den Bosch, 2001).

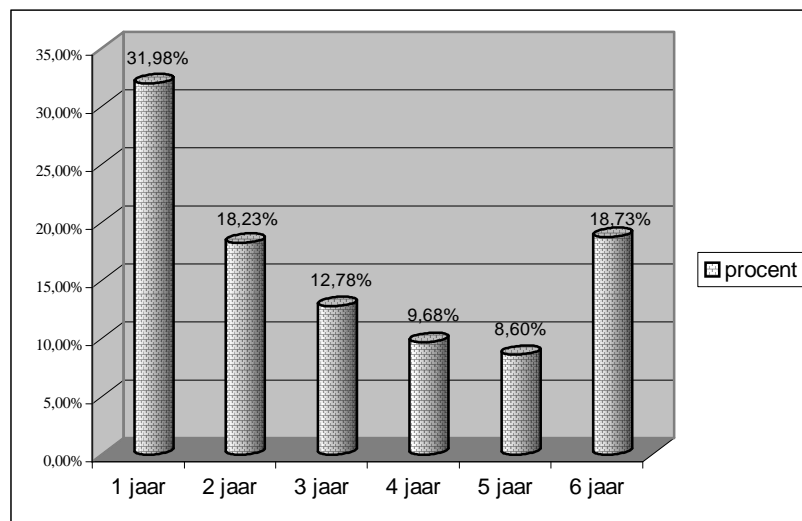
Wanneer we de armoedegrens voor de totale Belgische bevolking hanteren (ook 60 % van het mediaaninkomen), een maandinkomen na belastingen van 594 euro in 1998, belandt een derde van de zelfstandigen in hoofdberoep in armoede.

Vijf hulpverleners van OCMW's en alle ondersteunende organisaties merken een stijging van het aantal (ex-)zelfstandige ondernemers in armoede. Ze verwachten ook in de toekomst een aanhoudende stijgende trend door de verslechterde economische omstandigheden en de toenemende bekendheid van de hulporganisaties.

B. Hoelang in armoede?

Ongeveer 37 % van de zelfstandigen met minstens 6 jaar inkomen leefde in de periode 1995-2000 minstens 1 jaar onder de armoedegrens binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep. Figuur 2 toont aan dat bijna 70 % van hen zich nog eens minstens 1 jaar onder de armoedegrens bevindt (100 – 31,98).

FIGUUR 2
*Aantal jaren onder de armoedegrens
(zelfstandigen met minstens 6 jaar inkomen en minstens 1 jaar onder de
armoedegrens, N = 118 136)*

Bron: Eigen berekeningen op basis van RSVZ-gegevens.

De zelfstandigen met minstens 6 jaar inkomen uit de zelfstandige hoofdactiviteit die gedurende de volle 6 jaar (van 1995 tot en met 2000) in de

laagste inkomensklasse blijven (we berekenden voor elk jaar 4 inkomensklassen op basis van de kwartielen), boeken een gemiddelde jaarlijkse reële inkomensgroei van -1,59 % (zie Tabel III). De zelfstandigen die gedurende die periode in de hoogste inkomensklasse blijven, kennen daarentegen een jaarlijkse inkomensvoortgang (+2,42 %).

TABEL 3I
*Gemiddelde jaarlijkse reële inkomensgroei (periode 1995-2000)
van de zelfstandigen met minstens 6 jaar inkomen (N = 319 511)*

	Gemiddelde jaarlijkse reële groei (%)
Algemeen	1,92
Hoogste inkomensklasse	2,42
Laagste inkomensklasse	-1,59

Bron: Eigen berekeningen op basis van RSVZ-gegevens.

V. WIE ZIJN DE ZELFSTANDIGE ONDERNEMERS IN ARMOEDE?

We gaan de invloed na van de volgende kenmerken op het behoren tot een inkomensklasse (we onderscheiden 4 inkomensklassen op basis van de kwartielen): geslacht (man, vrouw), leeftijd (<35, 35-50, 50-65, >65), nationaliteit (Belg, niet-Belg), sector (handel, vrije en intellectuele beroepen, diensten, industrie en primaire sector) en Gewest (Vlaanderen, Wallonië en Brussel).

Uit Tabel IV kunnen we afleiden dat vooral zelfstandigen ouder dan 65 jaar in de primaire sector zich in de laagste inkomensklasse bevinden. Bij de niet-Belgen in Brussel vinden we veeleer de jongste zelfstandigen (zowel bij de mannen als de vrouwen) in de laagste inkomensklasse. Daartegenover staat dat mannelijke 65-plussers in Wallonië en Vlaanderen met een vrij en intellectueel beroep en met de Belgische nationaliteit zich voornamelijk in de hoogste inkomensklasse bevinden. Van de mannelijke niet-Belgen in Brussel houden de 65-plussers actief in de handel of in de dienstensector zich meer op in de hoogste inkomensklasse (respectievelijk 40 % en 50 %).

HIER TABEL 4 INVOEGEN

We onderzochten eveneens de impact van geslacht, nationaliteit, Gewest en sector op het aantal jaren dat een zelfstandige (met minstens 6 jaar

inkomen) in armoede verkeert (zie Tabel V, op basis van de armoedegrenzen binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep). De variabele 'leeftijd' kan, in tegenstelling tot de analyse in Tabel IV, niet worden opgenomen, omdat leeftijd een variabele is die elk jaar wijzigt. Dat geldt niet voor de andere variabelen (geslacht, nationaliteit, Gewest en sector) die zich wel lenen voor een cross-sectionele analyse. We bestuderen immers de invloed op het aantal jaren armoede.

De hoogste percentages zelfstandigen met meer dan 2 jaar armoede in 1995-2000, meer dan 50 %, vinden we terug bij de vrouwelijke zelfstandigen. In Wallonië en Vlaanderen is dat bij de zelfstandigen met Belgische nationaliteit in de diensten (respectievelijk 60,59 % en 55,91 %) en de primaire sector (respectievelijk 63,41 % en 57,81 %). Voor de vrouwelijke zelfstandigen met een vreemde nationaliteit geldt dat in dezelfde sectoren enkel in Wallonië.

Bij de mannelijke zelfstandigen met Belgische nationaliteit worden de hoogste percentages teruggevonden in de primaire sector (27,80 % in Wallonië, 29,88 % in Vlaanderen en 20,95 % in Brussel). De percentages mannelijke zelfstandigen met vreemde nationaliteit met meer dan 2 jaar armoede liggen in alle sectoren, met uitzondering van de primaire sector en de industrie in Brussel, hoger dan bij de mannelijke zelfstandigen met Belgische nationaliteit.

Hier Tabel 5 invoegen

De hulpverleners worden overwegend geconfronteerd met mannelijke zelfstandige ondernemers en eenmanszaken. Toch getuigen ze dat er ook meer en meer meewerkende partners, vaak vrouwen van middelbare leeftijd die na echtscheiding in moeilijkheden geraken met hun statuut, en alleenstaande vrouwen aankloppen voor hulp. Ze stippen verder aan dat ook ervaren ondernemers, die glorie-dagen kenden, in armoede kunnen belanden. De starters in de bouw-, horeca- en transportsector worden nog steeds als een risicogroep aangezien.

VI. HOE GERAKEN DE ZELFSTANDIGE ONDERNEMERS IN ARMOEDE?

In de literatuur worden economische en persoonsgebonden oorzaken aangehaald. Tot de economische oorzaken behoren de interesten op belastingachterstallen en boetes die hoger oplopen dan de eigenlijke schuld (Efrem, 2001). Als persoonsgebonden oorzaken wordt verwezen naar administratief onvermogen, verkeerd geldbeheer, echtscheiding, ziekte en ongeval. Het gaat om een zeer complexe problematiek die zich jarenlang opgestapeld heeft en uiteindelijk ontaardt in crisissituaties. Ten gevolge van de sterke verbondenheid tussen gezin en zaak kunnen persoonsgebonden

factoren een weerslag hebben op het economische en omgekeerd (Dewaele, 2001). Ten slotte speelt het zwakkere sociale statuut van de zelfstandige ondernemer (inzake arbeidsonbekwaamheid, pensioenen, enzovoort) een belangrijke rol in de armoedeproblematiek (Dewaele, 2000; Steverlynck, 26.07.2001).

De gesprekspartners verwijzen naar gelijkaardige oorzaken, waarvan er meerdere vaak gelijktijdig voorkomen. We kunnen ze onder vijf noemers rangschikken. Ten eerste kunnen zelfstandige ondernemers in armoede geraken door economische evoluties (economische terugval, toenemende concurrentie en ongunstige omstandigheden in de sector). Het optreden van de overheid (hoge belastingdruk, aanslepende openbare werken, het zwakke sociaal statuut van de zelfstandige, interesten op btw- en belastingachterstallen die hoger oplopen dan de eigenlijke schuld, ...) is een tweede oorzaak. Tegenslagen (ongevallen, wanbetalers, ...) en persoonsgebonden oorzaken (ontoereikende beheerskennis, slechte relatie met de zakenpartner, onbezonnen en naïef zakendoen, echtscheidingen, gezondheidsproblemen) liggen eveneens aan de basis van heel wat armoede. Ten slotte kan misbruik door derden (nalatigheid van de boekhouder, pesterijen van (ex-)werknemers, misleidende informatie van de overdrager aan de overnemer van de zaak, ...) zelfstandige ondernemers in grote moeilijkheden brengen.

VII. HOE OVERLEVEN EN BELEVEN DE ZELFSTANDIGE ONDERNEMERS DE ARMOEDE?

Zelfstandige ondernemers worden geconfronteerd met een veelheid van problemen: financieel, psychisch, fysiek en relationeel. De financiële moeilijkheden variëren van te hoge uitgaven en te weinig inkomsten tot een hoog opgelopen schuldenlast. De grootste schuldeisers zijn vaak de Directe Belastingen, de BTW en het Sociale Verzekeringsfonds dat de socialezekerheidsbijdragen van de zelfstandige int. Doordat zelfstandige ondernemers hun eigen zaak leiden, gaat armoede bij hen ook gepaard met psychische en fysieke problemen, zoals stress, oververmoeidheid, depressie, verlies van zelfvertrouwen, eenzaamheid, voortdurende angst en zelfs zelfmoordgedachten. Grote moeilijkheden met de zelfstandige activiteit kunnen ook uitmonden in echtscheiding en in zware spanningen in het gezin.

Bij de meeste zelfstandige ondernemers slepen de problemen meerdere jaren aan. Ze trachten zich op verschillende manieren daarvan te bevrijden. Sommigen gaan nog harder werken, terwijl anderen meer schulden aangaan waardoor ze soms in een schuldenpiraal terechtkomen. Er wordt ternauwernood professionele hulp ingeroepen, of de zaak wordt stopgezet wat soms een gevoel van bevrijding geeft. De vraag die zich stelt, is waarom zelfstandige ondernemers in nood niet sneller hun zelfstandige activiteit stopzetten. Willen en kunnen stoppen, blijkt evenwel voor hen niet vanzelfsprekend te zijn. Wanneer het zelfstandig ondernemerschap de

vervulling van de droom is, wil men zolang mogelijk doordoen. Zelfstandige ondernemers maken zichzelf sterk dat hun situatie wel zal verbeteren, wat vaak niet het geval is. Ze verkeren ook in grote onzekerheid over wat er hen na een stopzetting te wachten staat, waardoor ze beslissen om toch maar verder te doen. Wanneer er nog leningen lopen en de zelfstandige activiteit de voornaamste inkomstenbron is, kan de zelfstandige ondernemer moeilijk stoppen. Bovendien kan hij in België niet terugvallen op een vervangingsinkomen, als hij reeds meer dan 9 jaar zelfstandige is. Een werkloosheidsuitkering wordt enkel betaald, wanneer de zelfstandige gestart is vanuit een tewerkstellings- of werkloosheidspositie en binnen de 9 jaar ophoudt met zijn zelfstandige werkzaamheden.

VIII. SLOTBESCHOUWINGEN EN BELEIDSAANBEVELINGEN

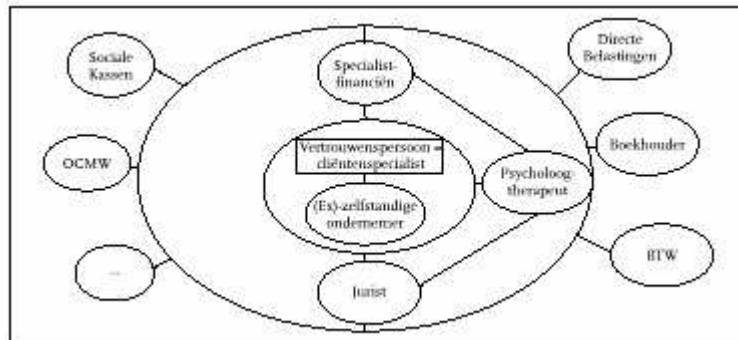
Armoede onder zelfstandige ondernemers is een miskend en apart probleem. De miskening spruit enerzijds voort uit de misvatting van de publieke opinie dat alle zelfstandigen welstellend zijn. Nochtans heeft een derde van de zelfstandigen een maandinkomen na belastingen dat lager is dan 594 euro (de armoedegrens voor de totale Belgische bevolking). Bovendien tekent zich binnen de zelfstandigen in hoofdberoep een veel grotere inkomensongelijkheid af dan binnen de totale Belgische bevolking. De zelfstandigen die in de hoogste inkomensklasse blijven, boeken trouwens een inkomensvoortgang, terwijl diegenen in de laagste inkomensklasse een inkomensachteruitgang kennen. De miskening is anderzijds een gevolg van de geïsoleerdheid van zelfstandige ondernemers in armoede. De miskening, het feit dat het geen 'klassieke' armoede is, de eigenheid van het zelfstandig ondernemerschap en de gebrekkige ondersteuning verklaren waarom armoede onder zelfstandige ondernemers iets apart is. Er kan geen precies profiel worden getekend van zelfstandige ondernemers in armoede. Zowel beginnende als ervaren ondernemers kunnen in armoede verzeild geraken. Meerdere oorzaken - economisch, overheidsoptreden, tegenslagen, persoonsgebonden en misbruik door derden - kunnen zelfstandige ondernemers in armoede brengen. Daardoor is armoede een meervoudig probleem: financieel, psychisch, fysiek en relationeel.

Doordat er voor zelfstandige ondernemers in nood geen geïnstitutionaliseerde ondersteuning is, de oorzaken en problemen veelvoudig zijn, pleiten we voor een geïntegreerde (een uniek aanspreekpunt) en integrale (reikt een totaaloplossing aan) begeleiding van hen door één overheidsorgaan (bijvoorbeeld in de schoot van de regionale agentschappen voor ondernemingen). De maatschappelijk assistenten van de OCMW's getuigen immers dat ze niet over de nodige tijd, middelen en expertise beschikken om (vooral actieve) zelfstandigen terdege te helpen.

Dat overheidsorgaan werkt volgens het naaf-en-spaak-systeem (zie Figuur 3).

FIGUUR 3

*Integrale en geïntegreerde begeleiding van zelfstandige ondernemers in
noodvolgens het naaf-en-spaak-systeem*

De naaf wordt gevormd door de (ex-)zelfstandige ondernemer en zijn vertrouwenspersoon in het overheidsorgaan, de cliëntenspecialist. Die trekt op basis van de werkelijke noden van de (ex-)zelfstandige ondernemer spaken naar de interne en/of externe oplossingspecialisten. De cliënten- en oplossingspecialisten zijn zeer vertrouwd met de wereld van de zelfstandige ondernemers en hebben een groot inleefvermogen (empathie). Ten tweede zou er een begeleidende en niet langer een bestraffende mentaliteit moeten heersen bij belastingambtenaren, curatoren, deurwaarders, ... Zij moeten hun procedures, behandelingstermijn, tarifiering, rechten en plichten van de (ex-)zelfstandige ondernemer in nood publiek maken in een toegankelijk taalgebruik en aan een (ex-)zelfstandige ondernemer in nood tijdig persoonlijk overhandigen. Op die manier kan hun willekeur een halt worden toegeroepen. We breken eveneens een lans voor een fonds, gespijsd met bijdragen van zelfstandige ondernemers, grote vennootschappen en werknemers, dat kan worden aangesproken ingeval van tegenslagen. Daardoor kan het probleem aan de bron worden aangepakt. Er wordt namelijk vermeden dat zelfstandige ondernemers door tegenslagen in armoede terechtkomen, van steun afhankelijk worden en de hele maatschappij toch moet tussenkomen. Ten slotte moeten zelfstandige ondernemers die stoppen, kunnen terugvallen op een degelijk vervangingsinkomen.

Die beleidsaanbevelingen moeten leiden tot een erkenning en herkenning van een reëel maar (vooralnog) miskend probleem en tot het voorkomen en bestrijden van armoede onder zelfstandige ondernemers.

REFERENTIES

- Allison, P.D., 1999, Logistic Regression Using the SAS System. Theory and Applications, (Cary, SAS Institute).
- Bouckaert, L. en Sels, A., 2001, Waarden-in-spanning: conflicterende keuzen bij zelfstandige ondernemers, land- en tuinbouwers, (Leuven, Acco).
- Brumagne, A., Dewulf, J., Rasking, J., Vandaele, J. en Van de Looverbosch, M., 2002, De armoede uitgedaagd. Interviews over armoede en uitsluiting, (Leuven, Acco).
- Cantillon, B., Deleecq, H. en Van den Bosch, K., 2001, Naar een Europese armoedenorm: aanbevelingen, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid* 2, 261-281.
- Dewaele, B., 2000, Zelfstandigen als cliëntgroep in het welzijnswerk Eindverhandeling, (Gent, Universiteit Gent).
- Dewaele, B., 2001, Zelfstandigen in problemen: een blinde vlek in de hulpverlening?, *Tijdschrift voor Welzijnswerk* 234, 34-40.
- Dierickx, D., 2001, Moeder, waarvan leven wij? Over armoede in België, (Leuven, Cera Foundation).
- Efrem vzw, 2001, Jaarverslag: cliëntgegevens werkjaar 2001, (Wevelgem, Efrem vzw).
- Fortin, P., 2002, La culture entrepreneuriale, un antidote à la pauvreté, (Québec, Co-édition Fondation de l'entrepreneurship).
- Holm, P., 2000, Economic incentives for entrepreneurship, (Helsinki, Discussion of Confederation of Entrepreneurs in Finland).
- Nationaal Instituut voor de Statistiek, 1998, Huishoudbudgetonderzoek 1997/1998, (Brussel, Ministerie van Economische Zaken).
- Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau van de Statistiek, 2001, Armoedemonitor 2001 (Den Haag).
- Steverlynck, J., 26.07.2001, Zelfstandige kan niet leven van uitkeringen, *De Standaard*: <http://www.vhp.be/vhp/documentatie/vdszelfstandige.htm>.
- Van Hecke, E. en Marx, A., 1999, Boeren in de knel : armoede in land- en tuinbouw, (Brussel, Koning Boudewijnstichting).
- Van Noyen, P., 11.03.2003, Zelfstandigen in de knel, gefailleerden en OCMW-hulpverlening, cursus 234276/642, (Brussel).
- Vranken, J., Geldof, D., Van Menxel, G. en Van Ouytsel, J., 2001, Armoede en sociale uitsluiting: jaarboek 2001, (Leuven, Acco).